

ĐẠI HỌC QUỐC GIA HÀ NỘI
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC XÃ HỘI VÀ NHÂN VĂN

******* _ *******

NGUYỄN VĂN TRỌNG

TƯ TƯỞNG CỦA NGÔ THÌ NHẠM
VỀ TRUNG NGHĨA

LUẬN VĂN THẠC SĨ TRIẾT HỌC

HÀ NỘI - 2015

ĐẠI HỌC QUỐC GIA HÀ NỘI
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC XÃ HỘI VÀ NHÂN VĂN

******* _ *******

NGUYỄN VĂN TRỌNG

TƯ TƯỞNG CỦA NGÔ THÌ NHẠM
VỀ TRUNG NGHĨA

Luận văn Thạc sĩ chuyên ngành: Triết học

Mã số: 60 22 03 01

Người hướng dẫn khoa học: TS. Trần Thị Hạnh

HÀ NỘI - 2015

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của tôi được thực hiện dưới sự hướng dẫn của TS. Trần Thị Hạnh.

Kết quả nghiên cứu trong luận văn là trung thực và không trùng lặp với các đề tài khác.

Hà nội, ngày tháng năm 2015

Tác giả luận văn

Nguyễn Văn Trọng

LỜI CẢM ƠN

Trong quá trình thực hiện luận văn, tôi đã nhận được rất nhiều sự quan tâm, giúp đỡ và động viên của quý thầy cô, gia đình và bạn bè.

Trước hết, tôi xin bày tỏ lòng biết ơn sâu sắc tới Cô giáo TS. Trần Thị Hạnh về những ý kiến đóng góp và sự chỉ dẫn tận tình của cô trong suốt thời gian tôi thực hiện luận văn này.

Xin cùng bày tỏ lòng biết ơn chân thành tới các Thầy giáo, Cô giáo trong khoa Triết học trường Đại học Khoa học xã hội và Nhân văn đã cung cấp cho tôi những tri thức quý báu trong suốt quá trình học tập cũng như đã tạo điều kiện thuận lợi để tôi hoàn thành luận văn này.

Cuối cùng, tôi xin gửi lời cảm ơn chân thành tới gia đình bạn bè, những người đã luôn bên tôi động viên, khích lệ và giúp đỡ tôi trong suốt quá trình hoàn thành luận văn.

Tôi xin chân thành cảm ơn!

Hà Nội, tháng 5 năm 2015

Tác giả luận văn

Nguyễn Văn Trọng

MỤC LỤC

MỞ ĐẦU	2
NỘI DUNG	Error! Bookmark not defined.
CHƯƠNG 1: ĐIỀU KIỆN, TIỀN ĐỀ HÌNH THÀNH TƯ TƯỞNG CỦA NGÔ THÌ NHẬM	Error! Bookmark not defined.
1.1. Những điều kiện cho sự hình thành tư tưởng của Ngô Thì Nhậm	Error! Bookmark not defined.
1.1.1. Điều kiện kinh tế, chính trị - xã hội Việt Nam thế kỷ XVII - XVIII	Error! Bookmark not defined.
1.1.2. Tiền đề tư tưởng cho việc hình thành tư tưởng của Ngô Thì Nhậm	Error! Bookmark not defined.
1.2. Cuộc đời, sự nghiệp và tác phẩm của Ngô Thì Nhậm	Error! Bookmark not defined.
1.2.1. Cuộc đời, sự nghiệp của Ngô Thì Nhậm	Error! Bookmark not defined.
1.2.2. Tác phẩm chính của Ngô Thì Nhậm	Error! Bookmark not defined.
CHƯƠNG 2: MỘT SỐ NỘI DUNG CƠ BẢN TRONG QUAN NIỆM “TRUNG”, “NGHĨA” CỦA NGÔ THÌ NHẬM	Error! Bookmark not defined.
2.1. Quan niệm về trung nghĩa của Ngô Thì Nhậm trước năm 1788	Error! Bookmark not defined.
2.1.1. Quan niệm về “trung”	Error! Bookmark not defined.
2.1.2. Quan niệm về “nghĩa”	Error! Bookmark not defined.
2.2. Quan niệm về trung nghĩa của Ngô Thì Nhậm sau năm 1788	Error! Bookmark not defined.
2.2.1. Quan niệm về “trung”	Error! Bookmark not defined.
2.2.2. Quan niệm về “nghĩa”	Error! Bookmark not defined.
2.3. Giá trị và hạn chế trong quan niệm trung nghĩa của Ngô Thì Nhậm	Error! Bookmark not defined.
2.3.1. Một số giá trị trong quan niệm “trung”, “nghĩa” của Ngô Thì Nhậm.	Error! Bookmark not defined.
2.3.2. Một số hạn chế trong quan niệm “trung”, “nghĩa” của Ngô Thì Nhậm.....	Error! Bookmark not defined.
KẾT LUẬN	Error! Bookmark not defined.
DANH MỤC TÀI LIỆU THAM KHẢO	7

MỞ ĐẦU

1. Lí do chọn đề tài

Lịch sử của dân tộc Việt Nam là một quá trình trải qua hàng nghìn năm đấu tranh dựng nước và giữ nước. Tư tưởng của những nhà tư tưởng, những người anh hùng của dân tộc, có công hiến lớn lao về mọi mặt cho đất nước, đồng thời là đại diện tiêu biểu cho lịch sử tư tưởng Việt Nam. Nghiên cứu và tìm hiểu tư tưởng của những con người đó trong lịch sử không chỉ giúp chúng ta hiểu rõ hơn về họ mà còn có cái nhìn khách quan đúng đắn hơn về những chân giá trị mà họ đã để lại cho thế hệ chúng ta hiện nay.

Lịch sử Việt Nam ở giai đoạn thế kỷ XVII – XVIII, xã hội có những sự rối ren, những hậu quả của việc chiến tranh liên miên đã gây tác động lớn đến kinh tế xã hội đất nước, những mâu thuẫn trong xã hội đưa đất nước đến tình trạng khủng hoảng. Về mặt tư tưởng văn hóa, giai đoạn này đã có những phát triển với sự xuất hiện, phát triển của nhiều xu hướng tư tưởng và nhiều nhà tư tưởng tiêu biểu.

Ngô Thì Nhậm, một con người, nhà Nho, nhà tư tưởng lỗi lạc ở thế kỷ XVIII đã để lại cho dân tộc kho tàng đồ sộ với những áng văn thơ phản ánh lịch sử, cùng với những tư tưởng triết học sâu sắc. Những áng văn thơ, những tư tưởng triết học của ông gắn liền với hai thời kỳ khi ông ra làm quan với triều đình Lê – Trịnh và cống hiến hết mình cho triều Tây Sơn, nơi ông đã tìm thấy đúng giá trị, lý tưởng sống của mình.

Ngô Thì Nhậm (1746- 1803) đã sống trong thời kỳ lịch sử đầy hỗn loạn nửa sau thế kỷ XVIII. Trong khoảng vài chục năm trở lại đây giới nghiên cứu mới có những bài viết, đánh giá về tầm vóc cũng như giá trị mà người trí thức Ngô Thì Nhậm đã để lại cho thế hệ sau. Những công hiến trên mọi phương diện kinh tế, chính trị, ngoại giao, quân sự, văn học và triết học đều có những đóng góp của ông.

Trong hệ thống tư tưởng của Ngô Thì Nhậm, tư tưởng trung nghĩa có một vị trí vô cùng quan trọng. Chính những quan niệm trung nghĩa đã được Ngô Thì

Nhậm phát triển lên một tầm cao mới, đầy tính tích cực và nó có tác động to lớn đến sự nghiệp chính trị của ông. Chính vì vậy, tư tưởng trung nghĩa được ông thể hiện trong hầu hết những tác phẩm tiêu biểu của ông. Việc tìm hiểu tư tưởng triết học của Ngô Thì Nhậm có một ý nghĩa hết sức quan trọng cho chúng ta thấy được những giá trị tư tưởng của ông trong hệ thống lịch sử tư tưởng của Việt Nam. Tuy nhiên, hiện nay những công trình nghiên cứu về quan điểm, quan niệm của Ngô Thì Nhậm nói chung và tư tưởng trung nghĩa nói riêng còn rất ít.

Xuất phát từ những lí do trên, tác giả đã lựa chọn đề tài “ *Tư tưởng của Ngô Thì Nhậm về trung nghĩa*”.

2. Tình hình nghiên cứu

* Các công trình nghiên cứu về lịch sử tư tưởng triết học Việt Nam và Ngô Thì Nhậm.

Công trình của Nguyễn Tài Thư viết về “ *Lịch sử tư tưởng Việt Nam*” do Nhà xuất bản Khoa học xã hội, 1993. Công trình đã nêu khái quát toàn bộ lịch sử tư tưởng Việt Nam, trong đó có nội dung tác giả đã trình bày tư tưởng của Ngô Thì Nhậm.

Công trình của GS Mai Quốc Liên bảo vệ luận án Phó tiến sĩ “ *Xác định giá trị và vị trí của Ngô Thì Nhậm trong văn học Việt Nam thế kỷ XVIII*” năm 1987. Bên cạnh đó GS Mai Quốc Liên còn có công trình “ *Ngô Thì Nhậm trong văn học Tây Sơn*”, Nxb Sở văn hóa Thông tin Nghĩa Bình, 1985. Công trình này đã nêu được những nội dung chính về cuộc đời và những chặng đường tư tưởng chính của Ngô Thì Nhậm.

Đề tài số B2006-ĐN04-04 “ *Nghiên cứu tư tưởng triết học và đạo làm người của Ngô Thì Nhậm và sự vận dụng vào nước ta trong điều kiện hiện nay*” do TS Trần Ngọc Ánh chủ nhiệm đã nghiên cứu và phân tích có hệ thống tư tưởng của Ngô Thì Nhậm, công trình đã làm rõ sự tương đồng và khác biệt về mặt tư tưởng triết

học và đạo làm người của Ngô Thì Nhậm và một số nhà tư tưởng đương thời, từ đó rút ra những bài học vận dụng trong hoàn cảnh xã hội nước ta hiện nay.

Luận án tiến sĩ của Nguyễn Bá Cường “ *Vấn đề con người và giáo dục con người trong tư tưởng của Nguyễn Trãi, Nguyễn Bình Khiêm, Ngô Thì Nhậm*”. Luận án đã chỉ ra được tính tương đồng và sự khác biệt, sự kế thừa, phát triển, những cống hiến và sự hạn chế của các nhà tư tưởng trên trong quan niệm về vấn đề con người và giáo dục con người ở Việt Nam. Luận án cũng đánh giá những nội dung tư tưởng có giá trị và ý nghĩa thực tiễn về vấn đề con người và giáo dục con người của các nhà tư tưởng trên đối với việc xây dựng con người Việt Nam hiện nay, góp phần khẳng định và xây dựng nền triết học Việt Nam.

Ngoài những công trình chuyên biệt viết về tư tưởng Ngô Thì Nhậm ở Việt Nam như đã nêu ở trên, vấn đề tư tưởng của Ngô Thì Nhậm cũng được nhiều tác giả đề cập trong các tạp chí.

Tạp chí triết học số 2 năm 1972 có bài viết “ *Ngô Thì Nhậm trong lịch sử tư tưởng Việt Nam thế kỷ XVIII*” của tác giả Lê Sĩ Thắng. Bài viết cũng đã tóm tắt những chặng đường phát triển của tư tưởng Ngô Thì Nhậm.

Tạp chí Văn hóa nghệ thuật số 7 năm 1983 có bài viết của tác giả Mai Quốc Liên “ *Ngô Thì Nhậm một nhân vật lịch sử và là nhà văn hóa kiệt xuất*”. Trong bài viết này tác giả đã tóm tắt cuộc đời, sự nghiệp tư tưởng của Ngô Thì Nhậm nhằm làm rõ hơn những đóng góp của ông trong chặng đường lịch sử của dân tộc.

Tạp chí nghiên cứu Hán Nôm số 1 năm 2007 có bài “ *Về cuốn Tam thiên tự Ngô Thì Nhậm soạn*” của tác giả Hoàng Hồng Cẩm. Trong bài viết này tác giả đã đề cập lại nội dung chính của tác phẩm và những đánh giá vai trò của tác phẩm đối với lịch sử nghiên cứu chữ Nôm của nước nhà.

Tạp chí Giáo dục số 136 năm 2006 có bài “ *Tư tưởng Ngô Thì Nhậm về trọng dụng hiền tài*” của tác giả Nguyễn Bá Cường. Tác giả đã nêu bật lên tư tưởng

của Ngô Thì Nhậm về giáo dục, trọng dụng hiền tài từ đó đưa ra những giá trị của tư tưởng đó đối với việc phát triển giáo dục Việt Nam.

Tạp chí triết học số 5 năm 2007 có bài viết “ *Nhận thức luận của Ngô Thì Nhậm, bước phát triển tư tưởng triết học Việt Nam thế kỷ XVIII*” của tác giả Trần Ngọc Ánh. Trong bài viết này tác giả đã nêu lên tư tưởng tiến bộ của Ngô Thì Nhậm, khẳng định ông đã vượt lên so với những nhà trí thức đương thời, đó là sự phát triển tư tưởng triết học Việt Nam thời kỳ đó.

Tạp chí khoa học, Đại học Sư phạm Hà Nội số 2 năm 2009 có bài viết “ *Ngô Thì Nhậm, người trí thức Nho học chân chính, nhà tư tưởng lỗi lạc*” của tác giả Nguyễn Bá Cường. Trong bài viết này tác giả đã nêu lên tóm tắt về cuộc đời, sự nghiệp vĩ đại của Ngô Thì Nhậm từ đó chúng ta có cái nhìn tổng thể hơn về một con người sống trong thời kỳ đầy biến cố nhưng tư tưởng vẫn vượt lên trên thời đại.

Trên tạp chí Tia sáng của Bộ Khoa học Công nghệ có bài viết “ *Ngô Thì Nhậm và hành trình tới tự do*” của tác giả Phạm Trần Lê. Trong bài viết tác giả đã nêu bật một số nội dung những chặng đường tư tưởng của Ngô Thì Nhậm và làm rõ những tư tưởng vì dân, vì đất nước lên cao nhất.

Tóm lại, vấn đề nghiên cứu về tư tưởng của Ngô Thì Nhậm có thể nói trong khoảng vài thập kỷ trở lại đây đã nhận được rất nhiều sự quan tâm của nhiều nhà nghiên cứu. Công trình nghiên cứu về Ngô Thì Nhậm ngày càng phong phú, đề cập đến cuộc đời, sự nghiệp, tác phẩm của Ngô Thì Nhậm. Tuy nhiên, công trình nghiên cứu độc lập về tư tưởng trung nghĩa của Ngô Thì Nhậm hiện nay vẫn chưa có.

* Các tác phẩm của Ngô Thì Nhậm.

Tuyển tập “*Tuyển tập thơ văn Ngô Thì Nhậm*” của Cao Xuân Huy và Thạch Can gồm hai tập, Nxb Khoa học Xã hội, 1978. Công trình này đã biên tập, dịch

phần lớn các tác phẩm của Ngô Thì Nhậm và đưa tư tưởng Ngô Thì Nhậm đến gần hơn với giới nghiên cứu.

Công trình mới nhất “ *Ngô Thì Nhậm toàn tập*” do Viện nghiên cứu Hán Nôm biên soạn bao gồm 5 tập, Nxb Khoa học Xã hội. Bộ tác phẩm này được dịch và biên soạn khá đầy đủ từ trước đến nay về toàn bộ cuộc đời sự nghiệp thơ văn, tư tưởng của Ngô Thì Nhậm.

Tác giả luận văn đã sưu tầm, nghiên cứu và kế thừa những kết quả của các công trình trên. Ngô Thì Nhậm là một nhà tri thức lỗi lạc của nước ta trong thế kỷ XVIII, một thế kỷ mà xã hội Việt Nam rơi vào tình cảnh chiến tranh liên miên, nhân dân chịu nhiều đau khổ. Ở những thời điểm lịch sử Ngô Thì Nhậm được một số tài liệu không chính thống ghi chép lại và có sự phê phán bảo thủ khi ông có liên quan đến nhiều vấn đề chính trị trong thời điểm ông ra làm quan thời Lê – Trịnh. Trong khoảng vài thập kỷ trở lại đây việc nghiên cứu và đánh giá đúng vai trò lịch sử của Ngô Thì Nhậm luôn thu hút được nhiều tác giả, nhà nghiên cứu. Chính vì vậy đã có rất nhiều công trình, tác phẩm bài viết nghiên cứu về Ngô Thì Nhậm được công bố. Tuy vậy có những nội dung trong quan niệm của ông chưa được nghiên cứu đầy đủ dù nó góp phần ảnh hưởng quyết định đến chặng đường tư tưởng của Ngô Thì Nhậm.

3. Mục đích và nhiệm vụ của luận văn

3.1. Mục đích của luận văn

Luận văn làm rõ những nội dung tư tưởng “ Trung”, “ Nghĩa” của Ngô Thì Nhậm, từ đó rút ra những giá trị và hạn chế về lý luận, thực tiễn của tư tưởng Ngô Thì Nhậm.

3.2. Nhiệm vụ của luận văn

Để thực hiện mục đích trên, luận văn cần thực hiện những nhiệm vụ sau:

DANH MỤC TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Trần Ngọc Ánh (2007) Nhận thức luận của Ngô Thì Nhậm, bước phát triển của tư tưởng triết học Việt Nam thế kỷ XVIII, *Tạp chí triết học* số 5.
2. Trần Ngọc Ánh (2006) Nghiên cứu tư tưởng triết học và đạo làm người của Ngô Thì Nhậm và sự vận dụng vào nước ta trong điều kiện hiện nay. Đề tài cấp Bộ
3. Nguyễn Lương Bích (1996) *Lược sử ngoại giao Việt Nam các thời trước*. Nxb Quân đội nhân dân.
4. Nguyễn Thanh Bình (2000), Đạo đức Nho giáo với việc rèn luyện và nâng cao phẩm chất đạo đức cộng sản. *Tạp chí Khoa học, Đại học Quốc gia Hà Nội*.
5. Báo Bình Định (2006), Ngô Thì Nhậm – Một tri thức lỗi lạc vào nửa cuối thế kỷ XVIII.
6. Hoàng Hồng Cẩm (2007) Về cuốn Tam thiên tự do Ngô Thì Nhậm soạn. *Tạp chí Hán Nôm* số 1, tr18-26.
7. Phan Tú Châu (1997), Hoàng Lê nhất thống chí – văn bản, tác giả và nhân vật, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
8. Doãn Chính, Trương Văn Chung (2004) *Đại cương lịch sử triết học Trung Quốc*. Nxb Chính trị Quốc gia Hà Nội.
9. Doãn Chính (2009), *Từ điển triết học Trung Quốc*, Nxb Chính trị Quốc gia, Hà Nội.
10. Doãn Chính (2011), *Tư tưởng Việt Nam từ thế kỷ XV đến thế kỷ XIX*, Nxb. Chính trị Quốc gia Hà Nội.
11. Huỳnh Quán Chi (2010) ,Phật kinh trong thơ văn Nguyễn Bình Khiêm, Ngô Thì Nhậm. Viện Nghiên cứu Phật học.
12. Nguyễn Bá Cường (2006) Tư tưởng Ngô Thì Nhậm về con người và giáo dục con người. *Tạp chí triết học* số 4, tr 47-52.

13. Nguyễn Bá Cường (2006) Tư tưởng Ngô Thì Nhậm về trọng dụng hiền tài. *Tạp chí Giáo dục* số 136 tr 11-13.
14. Nguyễn Bá Cường (2009) Ngô Thì Nhậm, người tri thức Nho học chân chính, nhà tư tưởng lỗi lạc. *Tạp chí Khoa học Đại học Sư phạm Hà Nội* số 2, tr 120-129.
15. Nguyễn Bá Cường (2011) Vấn đề con người trong tư tưởng Nho giáo của Ngô Thì Nhậm, Kỷ yếu hội thảo Khoa học Quốc tế “ Nho giáo Việt Nam – truyền thống và đổi mới”.
16. Nguyễn Bá Cường (2011) *Vấn đề con người và giáo dục con người trong tư tưởng của Nguyễn Trãi, Nguyễn Bình Khiêm, Ngô Thì Nhậm*. Luận án Tiến sĩ triết học, Học viện khoa học Xã hội – Viện khoa học Xã hội Việt Nam.
17. Phan Đại Doãn (1998), *Một số vấn đề Nho giáo Việt Nam*, Nxb. Chính trị Quốc gia Hà Nội.
18. Trương Đào (Trung Quốc), Nguyễn Tuấn Cường Dịch (2007) “Lược thuật những nghiên cứu trong nửa đầu thế kỷ XX về kinh điển Nho gia”. *Tạp chí Hán Nôm* số 2. Tr71-81
19. Nguyễn Tài Đông (2008), “ Nền tảng Nho giáo của tư tưởng xã hội hài hòa” trong “ vấn đề sử hữu và phát triển bền vững ở Việt Nam và Trung Quốc trong những năm đầu thế kỷ XXI”, Nxb Khoa học Xã hội, Hà Nội.
20. Nguyễn Thiện Giáp (Chủ biên), (2005), *Lược sử Việt ngữ học*, tập 1. Nxb Giáo dục, Hà Nội.
21. Trần Văn Giàu (1990), *Các giá trị tinh thần truyền thống của dân tộc Việt Nam*, Nxb, Khoa học Xã Hội.
22. Phạm Minh Hạc (1995), *Giáo dục con người hôm nay và ngày mai*. Nxb Giáo dục Hà Nội.
23. Nguyễn Hùng Hậu (1991), “ Phật giáo – những vấn đề triết học”, *Tạp chí triết học*, (1), tr 31-35.
24. Đỗ Minh Hợp (2010), *Lịch sử triết học đại cương*, Nxb, Giáo dục Việt Nam.

25. Trần Đình Hượu (2013), Nho giáo ảnh hưởng của nó. Vấn đề ngày xưa và nay ở nước ta. *Tại phebinhvanhoc.com*
26. Cao Xuân Huy – Thạch Can (1978), (Chủ biên), *Tuyển tập thơ văn Ngô Thì Nhậm*, Quyển 1, Nxb. Khoa học Xã hội.
27. Cao Xuân Huy – Thạch Can (1978), (Chủ biên), *Tuyển tập thơ văn Ngô Thì Nhậm*, Quyển 2, Nxb. Khoa học Xã hội.
28. Nguyễn Duy Hình (1999), *Tư tưởng Phật giáo Việt Nam*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
29. Vũ Khiêu (1973), Vấn đề đánh giá Ngô Thì Nhậm. *Tạp chí văn học* số 4.
30. Vũ Khiêu (1987), *Người tri thức Việt Nam qua những chặng đường lịch sử*. Nxb Tp Hồ Chí Minh
31. Vũ Khiêu (1986), *Thơ Ngô Thì Nhậm*. Nxb Văn học Hà Nội.
32. Trần Trọng Kim (2001), *Nho giáo*, Nxb Văn hóa thông tin.
33. Nguyễn Lang (1992), *Việt Nam Phật giáo sử luận*, tập 2, Nxb. Văn học, Hà Nội.
34. Phạm Trần Lê (2009), Ngô Thì Nhậm và hành trình tới tự do. *Tạp chí tia sáng*, Bộ Khoa học – Công nghệ.
35. Nguyễn Thế Long (1995), *Nho học ở Việt Nam giáo dục và thi cử*, Nxb. Giáo dục.
36. Mai Quốc Liên (1985), *Ngô Thì Nhậm trong văn học Tây Sơn*. Nxb Văn hóa Thông tin Nghĩa Bình.
37. Mai Quốc Liên (1983), Ngô Thì Nhậm một nhân vật lịch sử và là nhà văn hóa kiệt xuất. *Văn hóa Nghệ thuật* số 7, tr 44-47.
38. Mai Quốc Liên (1987), *Xác định giá trị và vị trí của Ngô Thì Nhậm trong văn học Việt Nam thế kỷ XVIII*, Luận án Phó Tiến sĩ, Đại học tổng hợp Hà Nội.
39. Ngô Sĩ Liên (2004), *Đại Việt sử ký toàn thư*, tập 2, Nxb Văn hóa thông tin, Hà Nội.

40. Ngô Thị Nhậm tác phẩm I (2001), Mai Quốc Liên (Chủ biên và khảo luận) ,Trung tâm nghiên cứu Quốc học và Nxb Văn học.,
41. *Tổng tập Văn học Việt Nam* (2000), Nguyễn Lộc (Chủ biên),tập 7, Nxb. Khoa học Xã hội.
42. *Luật Giáo dục* (1998), Nhà xuất bản Chính trị Quốc gia Hà Nội
43. Trần Nghĩa (1973), Tìm hiểu thái độ chính trị của Ngô Thị Nhậm, *Tạp chí Văn học*.
44. *Thơ ca Việt Nam* (1971), Bùi Văn Nguyên, Hà Minh Đức, Nxb Hà Nội.
45. Nguyễn Phan Quang (1980), *Lịch sử Việt Nam*, Nxb. Giáo dục, Hà Nội.
46. Trương Hữu Quýnh (2000), *Đại cương lịch sử Việt Nam*, Tập 1, Nxb. Giáo dục, Hà Nội.
47. Nguyễn Hữu Sơn (2005) , *Văn học Trung đại Việt Nam quan niệm con người và tiến trình phát triển*. Nxb Khoa học Xã hội, Hà Nội.
48. Nguyễn Kim Sơn (1993), Về một xu hướng “thực học” chung trong Nho học vùng Đông Á thế kỷ XVII, XVIII. Nguyễn Kim Sơn. Kỉ yếu Nhật Bản – Việt Nam những vấn đề văn hóa.
49. Nguyễn Kim Sơn (2003), Nho giáo trong tương lai văn hóa Việt Nam, *Tạp chí văn hóa Nghệ thuật*, số 2.
50. Trần Xuân Sinh (2003), *Việt sử kỷ yếu*, Nxb. Hải Phòng.
51. Văn Tân (1974), Mấy vấn đề Ngô Thị Nhậm, một mưu sĩ lỗi lạc của Quang Trung. *Nghiên cứu Lịch sử* số 154.
52. *Tổng tập văn học Việt Nam* (1997), Bùi Duy Tân chủ biên , tập 6.Nxb Khoa học Xã hội, Hà Nội.
53. Bò Đê Tân Thanh, Nguyễn Đại Đông(2012), *Phật Giáo Việt Nam (từ khởi nguyên đến 1981)*, Nxb Văn Học.
54. Lê Sĩ Thắng (1972), Ngô Thị Nhậm trong lịch sử tư tưởng Việt Nam thế kỷ XVIII. *Thông báo triết học* số 2.

55. Lê Sĩ Thắng (1973), Tư tưởng triết học Ngô Thì Nhậm. *Tạp chí triết học* số 44.
56. Chương Thâu (2007), *Góp phần tìm hiểu Nho giáo, nho sỹ, trí thức Việt Nam trước năm 1945*, Nxb. Văn hóa thông tin.
57. Nguyễn Khắc Thuần (2000), *Danh tướng Việt Nam*. Nxb Giáo dục.
58. Nguyễn Tài Thư (chủ biên), (1993), *Lịch sử tư tưởng Việt Nam*, tập 1. Nxb Khoa học Xã hội.
59. Trần Thị Huyền Trang (1993), *Nhạn thần cô: Những văn thần võ tướng của Quang Trung Nguyễn Huệ*. Nxb: Bình Định – Sở Văn hóa Thông tin Bình Định.
60. Nguyễn Hoài Văn (2002), *Tìm hiểu tư tưởng chính trị Nho giáo Việt Nam từ Lê Thánh Tông đến Minh Mệnh*, Nxb. Chính trị Quốc gia.
61. Nguyễn Hoài Văn (2010), *Đại cương lịch sử tư tưởng Việt Nam từ thế kỷ XVI đến thế kỷ XIX*, Nxb. Chính trị Quốc gia Hà Nội.
62. Viện Nghiên cứu Hán Nôm (2003), *Ngô Thì Nhậm toàn tập*, tập I. Nxb Khoa học Xã hội, Hà Nội.
63. Viện Nghiên cứu Hán Nôm (2004), *Ngô Thì Nhậm toàn tập*, tập II. Nxb Khoa học Xã hội, Hà Nội.
64. Viện Nghiên cứu Hán Nôm (2005), *Ngô Thì Nhậm toàn tập*, tập III. Nxb Khoa học Xã hội, Hà Nội.
65. Viện Nghiên cứu Hán Nôm (2005), *Ngô Thì Nhậm toàn tập*, tập IV. Nxb Khoa học Xã hội, Hà Nội.
66. Viện Nghiên cứu Hán Nôm (2005), *Ngô Thì Nhậm toàn tập*, tập V. Nxb Khoa học Xã hội, Hà Nội.
67. Viện Triết học (1994), *Nho giáo tại Việt Nam*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
68. Trần Thị Vinh (2004). “Thế chế chính trị ở đảng Trong dưới thời các vua Nguyễn – thế kỷ XVIII”, *Nghiên cứu lịch sử*, (10), tr.13-14.